

ŠTĚPÁN KONEČNÝ, MOJMÍR TYRLÍK

PŘENÁŠENÍ ODPOVĚDNOSTI V ADOLESCENCI

Souhrn

Cílem naší práce je popsat proces přejímání odpovědnosti adolescenty ve věku 15 -19 let a vysvětlit a kategorizovat odlišnosti v tomto procesu v různých oblastech života, které se adolescenta dotýkají. Zjistili jsme, že vedle interindividuální různosti možných situací, v nichž se adolescenti cítí odpovědní, můžeme zjistit i různou míru toho, nakolik se v různých situacích či kategoriích situací cítí odpovědný konkrétní jedinec. Zatímco u oblasti „s kým se kamarádíte“ můžeme zjistit střední skupinovou hodnotu blízkou extrémnímu připsání odpovědnosti sobě samému (samotnému adolescentovi), u oblasti „kde bydlíte“ je sice odpovědnost posunuta na stranu rodičů, ale nikdy ne do takové míry, aby byla v průměru plně na rodičích. Také kategorie situací (oblasti odpovědnosti) můžeme rozdělit na tři skupiny. První skupinu tvoří ty, které jsou vrstevnickou skupinou a víceméně i rodiči považovány za privátní teritorium adolescenta; druhou ty oblasti, které jsou ponechávány na odpovědnosti rodičů či podřízeny těžko ovlivnitelným okolnostem. Třetí skupinu pak tvoří oblasti, v nichž se nejvíce uplatňuje sebevymezení jak adolescenta vůči rodičům, tak vůči své minulosti.

Klíčová slova: odpovědnost, adolescence

Úvod

Adolescence je chápána jako více či méně dramatický přechod od dětství k dospělosti – od stavu, kdy je jedinec v mnoha oblastech života vyvázan z odpovědnosti za své činy, k období, kdy se již od jedince odpovědnost očekává jak ve smyslu práva, tak ve smyslu plnění neformálních závazků.

Přesouvání odpovědnosti na děti můžeme sledovat jako výchovný prostředek již od raného dětství. Dítě je v mnoha činnostech dočasně zbaveno bezprostřední kontroly dospělým (vychovatelem), aby si na vlastní kůži mohlo vyzkoušet, co to znamená řešit problém samostatně. Tato samostatnost je rodičem či vychovatelem ovšem omezována (například prostřednictvím nepřímého nebo nenápadného dozoru), aby možné důsledky nebyly pro dítě fatální. Pro tuto interakci mezi rodičem (vychovatelem) a dítětem používáme termín půjčování odpovědnosti. Je

sice součástí výchovy již od raného dětství, ale v adolescenci nabývá ve vztahu rodič–dítě často konfliktní charakter. Konflikt může mít několik příčin:

- prostředí i aktivity jsou v adolescenci v porovnání s dětstvím mnohem nebezpečnější, takže někteří rodiče mohou v tomto věku rozsah odpovědnosti adolescenta paradoxně dokonce snižovat,
- divergence vlivu rodičovské a vrstevnické autority při posouzení toho, co je správné a co ne, případně kde začíná a končí autonomní prostor adolescenta,
- nesoulad mezi tlakem ze strany rodičů za jednu oblast života (například škola), a omezováním této odpovědnosti rodiči nebo faktickými okolnostmi v jiné oblasti (užívání finančních prostředků, životní styl nebo bydlení).

Při uvažování o odpovědnosti adolescentů je třeba vycházet z mnoha autorů sdíleného názoru, že dospívání je nutno považovat za mnohaúrovňový proces, zahrnující fyzické, sociální, psychologické, ekonomické a další činitele (Hurrelmann a Engel, 1989; Coleman a Hendry, 1999; Peterson, 1996; Galambos et al., 1999).

Adolescence je období, kdy jedinec vnímá svou situaci ze všech těchto hledisek jako nejistou a nestabilní. Snaha vyrovnat se s touto životní neurčitostí může mít jak adjustovanou, tak neadjustovanou podobu. Často se ale v různých oblastech života setkáváme s kombinací obou variant. J.C. Coleman a L. Hendry se při popisu nedjustovaného řešení domnívají, že ekonomická a sociální nejednoznačnost, která zpomaluje vstup do role dospělého jedince, se může projevat určitou formou hedonismu (hedonism for hard time), který umožňuje útěk z nevládné reality. Tento hedonismus se manifestuje v rizikovém chování jako např. užívání omamných látek či alkoholismu. Druhou podobu tohoto hedonismu uvedení autoři vidí v pohodlném ponechávání odpovědnosti na rodičích za oblasti života, za něž by již měl být adolescent plně odpovědný. (Coleman, Hendry 1999). Ponechání odpovědnosti na rodičích může mít také příčinu v tom, že se prodlužuje doba profesní přípravy mladých lidí. Chisholmovou a Hurrelmanem (1995) dokumentují čím dál vyšší tlak na adolescenty, aby dosáhli vyššího vzdělání, než-li dosáhli jejich rodiče. Adolescenti, kteří zůstávají ve školách často dlouho po 20 roku věku, zůstávají v mnoha směrech závislejší na svých rodičích než starší generace. Tento jev, typický pro industriální (či postindustriální) společnost, Arnett (2000) popisuje jako „vynořující se dospělost“. Je charakteristická narůstající dobou strávenou vzděláváním a odsunutím odpovědnosti za partnera či dítě (zejména co se týče ekonomické stránky) do pozdějšího věku. Je pozitivní, že posun zásadních životních rozhodnutí často až k třicátému roku věku umožňuje podle Arnetta využití zkušeností, nabytých ve vztazích i v práci, při řešení životních problémů.

Metoda a výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 112 osob (63 chlapců a 49 dívek) ve věku od 15 do 19 let, studentů SOU a SOŠ v Letovicích. Respondenti vyplňovali dotazníky ve tří-

dách. Pro zjišťování aktuální úrovně utváření a přejímání odpovědnosti byl použit dotazník se třinácti položkami vztahujícími se k různým sféram života adolescentů. Adolescenti byli požádáni, aby na 5–ti bodové škále vyznačili míru, nakolik se cítí odpovědni za určitou oblast jejich života oni sami nebo jejich rodiče (1–pouze já, 5–pouze rodiče). Ve výčtu jsme na základě předešlých výzkumů stanovili oblasti, které se týkají školy a školního výkonu, vztahů s přáteli a partnerem, volného času a zálib, bydlení a uspokojování dalších základních potřeb člověka.

Analýzou rozptylu jsme porovnávali skupiny tříděné podle pohlaví. Na základě faktorové analýzy jsme odvodili kategorie situací v životě adolescenta, které se lišily povahou připisované odpovědnosti. Výpočty byly provedeny pomocí programu SPSS v. 14.

Výsledky

Nejprve jsme zjišťovali střední hodnoty (skupinové průměry) na škálách vlastní odpovědnosti vs. odpovědnosti rodičů v jednotlivých oblastech života. Průměry jsme zjišťovali zvláště pro chlapce a dívky. Z výsledků je patrné, že se (až na výjimku) obě pohlaví od sebe neliší. U chlapců nejvíce rodiče rozhodují o tom kde bydlí (3,41), jak tráví volný čas (2,539) a jak se chovají aby neohrožovali vlastní zdraví (2,258). Podobně tomu je i u dívek.

Naopak největší svobodu adolescenti pociťují při výběru her, kamarádů a v rámci svých romantických vztahů. Jediný signifikantně vyšší rozdíl ve vlivu rodičů pak pociťují chlapci než dívky v tom, jak tráví volný čas ($p=0,01$); viz tab.1.

Budeme-li skupinové průměry považovat za vyjádření určitého skupinového postoje očekávané odpovědnosti adolescenta (oproti adolescenty očekávané odpovědnosti rodičů za určité oblasti života), pak jako ryzí doménu odpovědnosti adolescenta můžeme považovat s kým se kamarádí, s kým chodí, jaké mají koníčky či jaké hry hrají. Oproti tomu za oblasti života, v níž skupina adolescentů přisuzuje odpovědnost rodičům, můžeme považovat bydlení, typ školy, kterou navštěvují, ale také jejich prospěch. Obecně bychom mohli říci, že adolescenti považují rodiče odpovědné za svoji kvalifikaci.

Tab. 1

Kdo rozhoduje ...		Průměr	Sm. odchylka	Std. chyba		Součet čtverců	df	F	Sig.
s kým se kamarádíte	chlapci	1,08	0,37	0,05	mezi skupinami	0,13	1	0,68	0,41
	dívky	1,15	0,51	0,07	uvnitř skupin	20,56	108		
s kým chodíte	chlapci	1,10	0,43	0,05	mezi skupinami	0,03	1	0,15	0,70
	dívky	1,13	0,45	0,07	uvnitř skupin	20,66	108		
kde bydlíte	chlapci	3,41	1,24	0,16	mezi skupinami	0,14	1	0,09	0,77
	dívky	3,34	1,32	0,19	uvnitř skupin	175,82	108		
jaká jídla jíte	chlapci	1,63	0,92	0,12	mezi skupinami	0,21	1	0,23	0,63
	dívky	1,72	1,02	0,15	uvnitř skupin	100,01	108		

Kdo rozhoduje ...		Průměr	Sm. odchylka	Std. chyba		Součet čtverců	df	F	Sig.
na jakou školu chodíte	chlapci	2,16	1,29	0,16	mezi skupinami	0,15	1	0,09	0,76
	dívky	2,09	1,21	0,18	uvnitř skupin	170,07	108		
zda-li je váš prospěch dobrý	chlapci	2,54	1,10	0,14	mezi skupinami	2,18	1	1,43	0,23
	dívky	2,26	1,39	0,20	uvnitř skupin	164,59	108		
jak trávíte volný čas	chlapci	1,59	0,71	0,09	mezi skupinami	2,97	1	6,93	0,01
	dívky	1,26	0,57	0,08	uvnitř skupin	46,21	108		
jak se oblékáte	chlapci	1,32	0,59	0,08	mezi skupinami	0,12	1	0,28	0,60
	dívky	1,26	0,74	0,11	uvnitř skupin	46,48	107		
jaké přístroje pro vaši potřebu si koupíte	chlapci	2,13	1,08	0,14	mezi skupinami	0,01	1	0,01	0,92
	dívky	2,15	1,25	0,18	uvnitř skupin	144,94	108		
jaké hry hrajete	chlapci	1,13	0,34	0,04	mezi skupinami	0,00	1	0,00	0,98
	dívky	1,13	0,40	0,06	uvnitř skupin	14,20	107		
kolik času trávíte hraním počítačových her	chlapci	1,89	1,01	0,13	mezi skupinami	1,65	1	1,72	0,19
	dívky	1,64	0,94	0,14	uvnitř skupin	103,06	107		
jaké máte zájmy a koníčky	chlapci	1,16	0,49	0,06	mezi skupinami	0,03	1	0,14	0,71
	dívky	1,13	0,45	0,07	uvnitř skupin	23,62	107		
jak se chováte abyste neohrožovali své zdraví	chlapci	2,26	1,02	0,13	mezi skupinami	0,01	1	0,01	0,93
	dívky	2,24	1,30	0,19	uvnitř skupin	140,24	106		

Faktorová analýza položek odpovědnosti

Na základě faktorové analýzy (metoda hlavních komponent, rotace varimax) jsme získali 3 faktory, které vysvětlují 46 % rozptylu (viz. tab. 2). Tyto faktory v naší interpretaci vyjadřují 3 oblasti života adolescentů lišící se povahou přisuzované odpovědnosti. Zajímavou skutečností, která nám napomáhá k identifikaci těchto faktorů, je to, že zatímco první faktor je syčen převážně položkami, jejichž průměrné hodnoty ukazují na odpovědnost adolescentů, třetí faktor tvoří položky právě opačné – průměry ukazují na odpovědnost rodičů. Střední hodnoty druhého faktoru se pohybují uprostřed mezi průměry prvního a třetího faktoru.

Faktor, který jsme nazvali afiliace k vrstevnické skupině, vyčerpává 17,3 % celkového rozptylu dat. Faktor koreluje s položkami, v nichž respondenti vyjadřovali míru své odpovědnosti v těch situacích, které jsou adolescenty považovány za „vlastní teritorium nezávislosti mladého člověka“, v němž by měl být nezávislý na svých rodičích. Chlapec či dívka se může stát předmětem posměchu ze strany kamarádů za to, že musí rodiče poslechnout v tom, jestli bude ve svém volném čase jezdit na kole nebo hrát fotbal, případně je nechá rozhodovat o tom, co si oblékne či neoblékne na sebe. Vysoce koreluje například s položkami „kdo rozhoduje s kým chodíte“, „kdo rozhoduje s kým se kamarádíte“. Variabilita tohoto faktoru vyjadřuje míru ztotožnění konkrétních adolescentů s tímto skupinovým postojem.

Druhý faktor jsme nazvali „závazek“. Vyjadřuje oblasti života, v nichž v období adolescence dochází k přenášení odpovědnosti rodičů na mladého člověka, ale

uchopení těchto povinností a s nimi spojených důsledků je ještě ambivalentní. Vyčerpává 16,9% rozptylu a vysoce s ním korelují například položky „kdo rozhoduje jak trávíte volný čas“ nebo „kdo rozhoduje zda-li je váš prospěch dobrý“. Adolescent by již mohl například sám rozhodnout, nakolik intenzivně se bude připravovat do školy a nakolik jsou jeho školní výsledky uspokojující. Vedle toho si je ale současně většinou vědom, že nezvládnutí tohoto úkolu by přineslo bezprostřední důsledky v podobě špatného prospěchu a vzdálenější, ale zřetelné důsledky v podobě vyhazovu ze školy či nutnosti v budoucnu vykonávat nekvalifikovanou práci. Přestože tedy adolescent může svůj školní výkon někdy deklarovat jako svou privátní záležitost, často rád přijme to, že ho rodiče svým dozorem do jisté míry vyvazují z odpovědnosti za možné důsledky.

Třetí faktor jsme nazvali „poznaná nutnost“. V tomto označení musíme hledat výraznou paternalistickou konotaci. Vyčerpává 11,9% rozptylu. Vysoce s ním korelují položky např. „kdo rozhoduje, kde bydlíte“ a „kdo rozhoduje, na jakou školu chodíte“. Tento faktor chápeme jako vyjádření oblastí života adolescenta, které jsou nejen vrstevnickou skupinou obecně považovány za oblast, v níž se přirozeně musí o svého adolescenta postarat autorita (např. rodiče nebo stát), ale jsou dány také „přirozenou“ povahou prostředí. Například rodiče jsou v našich podmínkách považováni za odpovědné za to, že mladý člověk má kde bydlet a že se nějakým způsobem vzdělává. Příkladem „přirozené“ povahy prostředí je volba povolání a školy podle toho, které školy nebo zaměstnání jsou dostupné v regionu.

Tab. 2

	„Afilie k vrstevníkům“	„Závazek“	„Poznaná nutnost“
kdo rozhoduje jak se oblékáte	0,77		
kdo rozhoduje s kým chodíte	0,638		
kdo rozhoduje jaké hry hrajete	0,595		-0,221
kdo rozhoduje jaké máte zájmy a koníčky	0,589	0,375	
kdo rozhoduje s kým se kamarádíte	0,458	0,261	0,373
kdo rozhoduje jaká jídla jíte	0,444	-0,364	0,211
kdo rozhoduje kolik času trávíte hraním počítačových her		0,687	
kdo rozhoduje jak trávíte volný čas		0,612	
kdo rozhoduje jak se chováte abyste neohrožovali své zdraví		0,592	0,4
kdo rozhoduje jaké přístroje pro vaši potřebu si koupíte		0,578	-0,334
kdo rozhoduje zda-li je váš prospěch dobrý		0,546	
kdo rozhoduje kde bydlíte			0,8
kdo rozhoduje na jakou školu chodíte	0,264		0,58

Diskuse a závěr

Zjistili jsme, že odpovědnost v různých oblastech života můžeme rozdělit do tří kategorií. Jednak jde o oblast, kterou adolescenti a jejich skupina považují za privátní. Můžeme sem zařadit volbu kamarádů a partnera, ale do značné míry také zájmy adolescenta. V této kategorii nepředpokládáme větší vnitřní konflikt, ani konflikt s rodiči.

Druhou kategorií tvoří oblasti, které jsou předmětem vlastního vymezování a sebeidentifikace jako dospělého člověka. Patří sem trávení volného času, ale také odpovědnost za své zdraví a posouzení školního výkonu. Tento faktor považujeme vývojově za nejdůležitější. To podporují také závěry A. L. Greeného (1986), jehož přehled relevantní literatury naznačuje, že starší adolescenti v porovnání s mladšími mají komplexnější orientaci do budoucnosti a cíleněji pracují na formulování toho, čeho by chtěli v životě dosáhnout, a na položení základních předpokladů pro dosažitelnost těchto cílů.

Třetí skupinu tvoří oblasti života, v nichž adolescenti z pohodlnosti nebo pod tlakem těžko ovlivnitelných okolností nechávají odpovědnost na rodičích nebo okolnostech a ani jejich vrstevníci od nich neočekávají větší aktivitu k uplatnění svého vlivu na tyto záležitosti.

Jako přechodný nástroj k přebírání odpovědnosti vidíme určité „zapůjčování odpovědnosti“. Adolescent má již vědomí vlastní účinnosti, která pro něj představuje určitý zdroj sociální reputace (viz. faktor afiliace k vrstevníkům), a stále více zkouší a učí se přejímat odpovědnost dříve kladenou na bedra rodičů (či později státu). To ovšem někdy přináší i nelibé pocity v případě neúspěchu, který toto přejímání odpovědnosti často může provázet. Adolescent si tak odpovědnost od rodičů pouze „půjčuje“ a pokud mu přestane vyhovovat (je pro ně zdrojem více starostí než radostí), navrácí ji rodiči alespoň částečně zpět.

Literatura:

- Arnett, J.(2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twentie. *American Psychologist* (staženo z http://www.jeffreyarnett.com/articles/ARNETT_Emerging_Adulthood_theory.pdf)
- Coleman, J. C. and Hendry, L. (1999). *The Nature of Adolescence* (třetí vydání). London: Routledge.
- Galambos, N. L., Kolaric, G. C., Sears, H. A., Maggs, J. L. (1999). Adolescents' subjective age: an indicator of perceived maturity. *Journal of Research on Adolescence*, 9, 309–338.
- Greene, A. L. (1986). Future-time perspective in adolescence: the present of things future revisited. *Journal of Youth & Adolescence*, 15, 99–113.
- Hurrelmann, K. , Engel, U.(1989). *The Social World of Adolescents: International Perspectives*. Berlin: W. de Gruyter.
- Chrisholm, L., Hurrelman, K. (1995). Adolescence in modern Europe. Pluralized transition patterns and their implications for personal and social risks. *Journal of Adolescence*, 18, 129–158
- Peterson, C. (1996). Looking Forward through the Lifespan: *Developmental Psychology* (3rd Edn). Sydney, Australia: Prentice-Hall.

Tilton-Weaver, L., S., Vitunski, E., T., Galambos, N.,L.(2001).Five images of maturity in adolescence: what does “grown up” mean? *Journal of Adolescence*, 24, 143–158.

TRANSITION OF RESPONSIBILITY IN ADOLESCENCE

The goal of our work is to describe the process of accepting of responsibility by adolescents in the age of 15–19 and to explain and categorize differences in this process in different parts of the adolescent's life. We discovered that beside interindividual variability, in which adolescents feel a sense of responsibility, we can also measure different levels of responsibility in individual categories of areas. Whilst in the “who you're friends with” area, we can see an average value close to the extreme responsibility of the adolescent, the “where you live” area has its responsibility shifted towards the parents, but never really fully placing the average responsibility on the parents. Individual areas can also be divided into three groups. The first group is comprised by areas which are, by the peer group and more or less by parents, considered to be a private area of the adolescent; the second group is comprised by areas which are usually part of the parents' responsibility or conform to difficult-to-influence circumstances. The third group is comprised by areas in which self-defining aspects are most visible - those of the adolescent towards his parents as well as towards his past.

Key words: responsibility, adolescence

